

DİNSEL FUNDAMENTALİZM ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE ÇEVİRİSİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

GİRİŞ

Dinsel fundamentalizm teriminin, birçok araştırmada dini yönelimlerden biri olarak kavramsallaştırıldığı (bkz. Bermanis ve diğ., 2004; Danso ve diğ., 1997; Hunsberger, 1995; Hunsberger ve diğ., 1999; Hunsberger ve Jackson, 2005; Sezen, 2002, 2008) görülmektedir. Özellikle din-önyargı ilişkisi çalışmalarında, dini bir yönelim veya dindarlığın bir boyutu olarak dinsel fundamentalizm ölçekleri kullanılmakta ve bu ölçekler önyargılı olmayla ve ayırıcı tutumlarla ilgili bir takım yordamalara ulaşmada işlevsel bir rol oynamaktadır.

Allport (1954), önyargı konusunda önemli bir çalışma olarak kabul edilen, “*Önyargının Doğası*” adlı eserinde, dinin bir yandan önyargılı yapabilecek, diğer yandan önyargıya engel olabilecek bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dinin bu paradoksal işlevini Allport, iç güdümlü ve dış güdümlü dinsel yönelimler ile açıklama yoluna gitmiştir. Özellikle Allport'un dini yönelimlerle ilgili olarak yaptığı ayırım, içgüdümlü- dışgüdümlü dini yönelim, din-önyargı ilişkisindeki ifade ettiği paradoksu çözemediği iddia edilince- Hunsberger (1995) gibi bazı araştırmacılar, içgüdümlü – dışgüdümlü dini yönelim yaklaşımının, “din hem önyargılı yapar hem de önyargıya engel olur” paradoksunu çözemediğini ifade etmişlerdir-bazı araştırmacılar din-önyargı ilişkisine alternatif açıklamalar sunması açısından, dinin başka boyutlarını araştırmaya başlamışlardır. Ayrıca diğer bazı çalışmaların bulgularının da, Allport ve Ross'un sonuçlarıyla paralellik göstermesine rağmen (bkz. Batson ve diğ., 1993), içgüdümlü ve dışgüdümlü dindarlık kavramlaştırmasının önyargıyı azaltmada veya tanımlamada beklentileri yerine getiremediği öne sürülmüştür (Hunsberger, 1995). Bu iki yönelime ilişkin ileri sürülen eleştirilerin neticesinde, araştırmacılar üçüncü bir alternatif dinsel yönelim gereğini hissetmişler ve Batson ve diğ. (1993) tarafından arayışsal dini yönelim (quest religious orientation) geliştirilmiştir. Buna ek olarak bazı araştırmacılar ise, “öteki”ne yönelik özellikle olumsuz tutumları açıklama ve yorumlama sürecinde diğer bir dinsel yönelim tespit ederek, buna “dinsel fundamentalizm yönelimi” adını vermişlerdir (bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Sezen, 2002, ss. 47-48).

Dinsel tutumların, önyargı ve ayrımcılık üzerindeki etkileri bağlamında ele alınan birçok araştırma dinsel fundamentalizmin bir dinsel yönelim olduğu vurgusundan hareket etmektedirler. Bu yönelimin temel niteliklerini Altemeyer ve Hunsberger (1992) şöyle ifade etmektedir: “Dinsel fundamentalizm, militan bir inanç sistemi, tek mutlak hakikat duygusu ve Tanrı ile özel bir ilişki duygusu gibi niteliklerle karakterize edilen bir inanç tarzıdır” şeklinde tanımlanmıştır (bkz. Laythe ve diğ., 2002).

Abdulahid SEZEN

Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

Dinsel fundamentalizm kavramının ilişkili olduğu araştırmaların önemli bir kısmı, önyargı ve ayrımcılık konularıyla birlikte işlenmektedir. Örneğin, birçok araştırmacı (Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Hunsberger, 1995, 1996; Wylie ve Forest, 1992) dinsel fundamentalizmin, bir takım önyargı türleriyle pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, bazı araştırmalar da dinsel fundamentalizm ile otoriter kişilik* yapısı arasında bir ilişki tespit etmişlerdir. Dolayısıyla dinsel fundamentalizm bir kişilik türü olarak da ele alınmaktadır. Bununla birlikte dinsel fundamentalizmin, sağ-kanat otoriterciliğin (otoriter saldırganlık, otoriter teslimiyet ve geleneksellik gibi bir takım psikolojik yapılarla sahip bir kişilik türü) etkilerinin bir yan ürünü olduğu ve hatta fundamentalizm ve otoriterciliğin birbirleriyle güçlü bir şekilde ilişkili olduklarını ortaya koyulmuştur (Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Altemeyer, 1981, 1988; Hunsberger, 1995, 1996; Wylie ve Forest, 1992).

Diğer dini yönelimler içinde, birçok açıdan, fundamentalizmin anti tezi olarak öne sürülen *arayışsal dini yönelim* ve dini fundamentalizmin kavramlaştırılmalarının ise, bireylerin önyargı düzeylerini ayırmada daha isabetli bir açıklama sunduğu belirtilmektedir. Arayış dindarlığı, dinin açık uçlu (open-ended) olarak araştırılmasına işaret etmekte ve dine sorgulamacı bir yaklaşımı ve basmakalıp, kesin cevaplara karşı duruşu içermektedir. Batson ve diğ. (1993), arayış dindarlığının üç önemli öğelerine işaret etmiştir: 1) Kompleksliğini azaltmaksızın varoluşsal sorularla yüz yüze gelmeye hazırlıklı olma, 2) Öz-eleştiri ve dini şüphelerin pozitif olarak algılanması ve 3) Değişime açık olmak (s.181). Bu sorgulama, şüphe etme, açık ve esnek bir yönelim, çoğu bakımdan fundamentalizmin antitezidir. Ayrıca fundamentalizm ve arayış dindarlığının önyargı ile ilişkileri özellikle sağ-kanat otoriterciliği ışığında daha anlamlı olmaktadır. Sonuç olarak, dinin kendisi tek başına kişiyi önyargılı yapmamakta, fakat daha ziyade bu durumun, bireylerin kendi dini inançlarını benimseme tarzlarıyla ya da dinsel yönelimleriyle ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Hunsberger, 1995). Yeni düşüncelere ve sorgulamalara kapalı bir düşünce sistemini içeren dinsel fundamentalizm tarzındaki bir yönelimin, diğer insanlara karşı tutumları da önyargılı ve kalıpyargısal bir niteliğe sahiptir.

Fundamentalizm ve diğer dini yönelimler arasındaki ilişkiler ise, dinsel fundamentalizmin sınırını belirlemektedir. Pek çok din-önyargı ilişkisiyle ilgili araştırma, içgüdümlü, dışgüdümlü, arayışsal ve fundamentalist dini yönelimin biri veya daha fazlasını içermektedir. Dine bu yaklaşımlar, inançların içeriğinden ziyade

* Otoriter/otoriteryen/yetkeci kişilik (authoritarian personality); tipik olarak hoşgörüsüz, katı, resmi otoriteye ve geleneklere katı bir bağlılık, ait olduğu grubu kayırıp diğer gruplara karşı önyargılı olma, üstlerine körü körüne boyun eğerken astlarına karşı tahakkümcü olma, belirsizliğe tahammül edememe, güvensizlik, katı ve stereotipik düşünme gibi özellikler sergileyen bir kişilik tipi (Budak, 2000, s.562).

inançların benimsenmiş yolları ve bireylerin bu inançlarda değişikliğe açık oluşları üzerinde odaklanmaktadır. Bir dini yönelim olan dinsel fundamentalizm, kapalı zihinliliğe, kişinin dini inançlarının doğru olduğuna dair kesinliğe ve kişinin mutlak hakikate ulaşacağına dair bir inanç üzerine odaklanır. Ayrıca dinsel fundamentalizm, "dinsel ortodoksi"den farklıdır. Dinsel ortodoksi, dinsel inançların kendisinin içeriğine odaklanmaktadır (bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 1992). Bazıları dinsel fundamentalizmi özel olarak Hıristiyan inançları veya terminolojisi içinde operasyonelleştirmeye çalışırken, diğerleri ise amaçlı olarak özel dini geleneklerle bir takım bağlar kurmaktan kaçınılmaktadırlar (Altemeyer ve Hunsberger, 1992; akt.: Hunsberger ve Jackson, 2005).

Sonuç olarak dindarlık boyutları arasında fundamentalizmin önyargı ölçekleriyle hem güçlü hem de tutarlı ilişkilere sahip olması yönüyle öne çıkan bir boyut olduğu belirtilmektedir (Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Hunsberger, 1995, 1996; Kirkpatrick, 1993; Wylie ve Forest, 1992). Fundamentalizmin anti-tezi olan dini arayış yaklaşımı ise, fundamentalizmin bireyler üzerindeki etkilerini silmede en önemli bir yaklaşım tarzıdır. Çünkü arayış dindarlığı fundamentalizmin aksine, insanları açık düşünceli olmaya ve sorgulamaya davet etmektedir (Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Batson ve Ventis, 1982; Kirkpatrick, 1993; akt.: Laythe ve diğ., 2001). Dinsel arayış yönelimi, komplekslik, şüphe ve dinle ilgili olarak esneklik gibi nitelikleri içeren bir yönelim olarak kavramsallaştırılmaktadır. Batson ve diğ. (1993, s. 181) arayışsal/sorgulayıcı dinsel yönelimi üç temel ögeye sahip olarak tanımlamışlardır. Bunlar: Kompleksliklerini azaltmaksızın varoluşsal sorularla yüzleşmeye hazır olmak; öz-eleştirecilik ve dinsel şüpheleri pozitif olarak algılamak ve değişime açıklık. Bu yönelimli bireylerin, dürüstçe varoluşsal sorularla karşılaştıkları, yüzleştikleri görülmekte ve aynı zamanda bu tür sorulara karşı basit cevaplar verilmesine karşı da direnç göstermektedirler (Batson ve Ventis, 1982; Batson ve diğ., 1993; akt.:Hunsberger ve diğ., 1994). Nitekim, arayışsal dini yönelimin önyargı ile negatif olarak (bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Batson ve diğ., 1993; McFarland, 1989) ve dinsel fundamentalizmin, önyargılı tutumlarla pozitif olarak ilişkili olduğu (bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Hunsberger, 1995, 1996; Kirkpatrick, 1993; McFarland, 1989) ortaya koyulmuştur (akt.: Duck ve Hunsberger, 1999).

YÖNTEM

Denekler

Bu araştırmanın örnekleme grubu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ne bağlı Fen-Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi ve Su Ürünleri Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerden seçkisiz yöntemle seçilen 181 (70 Erkek, 111 Kız) kişiden oluşmuştur. Örneklemin yaş ortalaması 20.59 (S=2.03), yaş aralığı ise 18-27'dir.

Ölçme Aracı

Dinsel Fundamentalizm Ölçeği

Bu ölçek, Altemeyer ve Hunsberger (2004) tarafından, kişinin dinsel inançlara “fundamentalist” bir biçimde sahip olma ve bu inancı ifade etme tarzını ölçmek için dizayn edilmiştir. Onlara göre “fundamentalizm” şu anlama gelmektedir: “Fundamentalizm, insanlık ve Tanrı hakkında önemli, temel, esas, yanılmaz hakikati açık bir biçimde içeren bir dizi dinsel öğretilerin olduğuna dair bir inanç anlamına gelir. Bu temel hakikate, şeytanın güçleri- ki onlarla mücadele edilmesi gerekir- tarafından karşı çıkılmaktadır. Oysa bu hakikate bugün de, geçmişin temel, değişmez uygulamaları esas alınarak uyulmalıdır. Diğer taraftan bu temel (fundamental) öğretilere inanan ve takip edenlerin Tanrıyla özel bir ilişkiye sahip olduklarına inanılmaktadır (Altemeyer ve Hunsberger, 1992).

Altemeyer ve Hunsberger’in tanımı dört faktör açısından özetlenebilir: 1- Mutlakçılık, 2- Millitancılık, 3- Gelenekselcilik, 4- Dışlayıcılık ve tekelsellik (exclusivity). Altemeyer ve Hunsberger’in yaptığı tanım bu fenomenin karmaşıklığına işaret etmektedir (Hill ve Hood, 1999, s. 417). Bununla birlikte, yapılan bu tanımın bazı güçlü yönlerinin olduğu belirtilmektedir. Birinci olarak, bu tanımlama ile dinsel fundamentalizmle ilgili diğer araştırmalar arasında bir uyum ve etkileşim söz konusudur. Fundamentalizmin, ortodoks inancı, dini ilgi ve kiliseye katılımın sıklığı gibi terimlerin birbirleri yerine kullanılması önlenmiş olmaktadır. İkinci olarak, fundamentalizmin dinsel bir yönelim açısından kavramsallaştırılmasında önyargılardan ve pejoratif nitelermelerden kaçınılmıştır. Üçüncü olarak ise, bu tanımlama ile sadece Hıristiyanlığa özgü değil, kültürel olarak evrensel bir nitelme yaparak, Hıristiyanlığa özel bir referansta bulunmayarak, fundamentalizmle ilişkili temel bilişsel yapının altı çizilmiş olmaktadır. Ayrıca bu kavramlaştırma medyadaki ve başka yerdeki dinsel fundamentalizme karşı aşık önyargılardan kaçınmaktadır. Sonuç olarak bu kavramlaştırma, fundamentalizmi ‘dinsel yönelimler’ açısından tanımlamaktadır (Hunsberger, 1995).

Dinsel Fundamentalizm Ölçeğinin (DFÖ) en önemli özelliği, onun maddelerinin öğretisel (doctrinal) içerikten bağımsız olmasıdır. Bundan dolayı onun ifadeleri pek çok dine uygulanabilecek bir niteliği taşımaktadır. Böylece DFÖ, kişinin-ister Hıristiyan, Müslüman, Yahudi veya diğer bir dinden olsun-fundamentalistik bir anlamda ne derecede dindar olduğunu ölçebilmektedir (Hill ve Hood, 1999, s. 422).

Altemeyer ve Hunsberger (1992) tarafından geliştirilen Dinsel Fundamentalizm Ölçeği (DFÖ), ilk versiyonunda geliştirdikleri biçimiyle 20 maddedir. Daha sonra bu ölçek, aynı yazarları tarafından, 2004 yılında tekrar gözden

geçirilmiş ve 12 maddeye indirilmiş formu ortaya çıkmıştır.* Maddelerinin yarısı, cevap yanlılığını kontrol etmek için ters yönlü özellik taşımaktadır.

Ölçeği geliştiren araştırmacılar eski ölçeğin yeniden gözden geçirilme nedenlerini şöyle sıralamaktadır; Önceki 20 maddeli DFÖ'nin (Altemeyer ve Hunsberger, 1992) iyi psikometrik özelliklere ve ampirik geçerliğe sahip olmasına rağmen (eski ölçeğin maddeler arası korelasyonu .41-.48 değerleri arasındadır; içsel tutarlılık güvenirlik katsayısı ise .93 ile .95 arasındadır), aynı araştırmacılar tarafından geliştirilen 20 maddeli Dinsel Fundamentalizm Ölçeği'nin bazı problemlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu ölçeğin, tanımlandığı şekliyle fundamentalizmin tüm yönlerini ölçmediği görülmüştür. Madde geliştirme programı sayesinde ölçek, hem daha geniş bir kapsama sahip olup, içsel olarak da daha tutarlı olan 12 ifadeli bir revizyona ulaşmıştır. Ayrıca bu yeni ölçek, yüzde kırk daha kısa olmasına rağmen, daha uzun olan orijinal ölçek kadar da güvenilir ve en azından ampirik olarak geçerli bir ölçektir. Diğer dindarlık ölçekleri gibi, bu ölçek, güçlü psikometrik niteliklere sahiptir. Ortalama maddeler arası korelasyonu .37 değerinde ve alpha güvenirlik katsayısı da .92'dir.

DFÖ'nin dinler arası uygulanabilirliğiyle ilgili olarak; ölçeğin, kişilerin herhangi bir takım özel inançlara bağlılığını ölçmekten ziyade, dinsel inançları hakkındaki tutumları ölçmek için oluşturulmasından dolayı, pek çok dindeki fundamentalizm ile ilgili veri sağlayacağı beklenmektedir. Hıristiyan örnekleminde yapılan araştırma sonuçları Müslüman örnekleminde alınan sonuçlarla benzerlik göstermektedir. 1992 yılında yapılan Toronto çalışmasıyla ortaya çıkan Hindu, Yahudi ve Müslümanlardan elde edilen sonuç ve değerler .85 ile .94 arasındadır. Benzer sonuçlar Gana'daki Müslüman örnekleminde (Hunsberger ve diğ., 1999) de elde edilmiştir (Alpha katsayısı .87 ve eşcinsellere yönelik düşmanca tutumlarla da korelasyon değeri .78'dir.).

Literatürdeki araştırmalarda dinsel fundamentalizmin ilişkili bulunduğu değişkenler konusunda bu ölçeğin, teorik ve ampirik olarak diğer yapılarla anlamlı bir düzeyde ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Sağ-kanat otoriterciliği ve onun üç unsuru ile -gelenekselcilik, otoriteye karşı itaat ve otoriter saldırganlık- ve Altemeyer (1996)'in "Dogmatizm Ölçeği" ile de ilişkilidir (Hill ve Hood, 1999, s. 422). 1992 yılından itibaren DFÖ'nin, sürekli olarak sağ-kanat otoritercilikle güçlü bir şekilde ilişkili olduğu (.62-.82) ve ırksal/etnik önyargıyı içeren otoriter saldırganlık ölçekleriyle de pozitif bir korelasyona sahip olduğu saptanmıştır (.23-.41). Genellikle fundamentalizm, sağ-kanat otoriterciliğin dinsel bir tezahürü (manifestosu) olarak kabul edilmektedir (Altemeyer, 1996, s.161). Ayrıca Kanada'daki Hıristiyan örnekleminde, dogmatizm (.57-.78), fanatizm (.44-.55), kiliseye gitme

* Bizim güvenirlik-geçerlik çalışmasını yaptığımız ölçek formu, oniki madde olarak kısaltılan "Gözden Geçirilmiş Dinsel Fundamentalizm Ölçeği"dir.

sıklığı (.51-.67), Hıristiyan öğretilerine inanç (.66-.74), tehlikeli bir dünyaya inanç, öz-dürüstlük, eşcinsellere karşı düşmanlık, kadınlara yönelik önyargı, ırksal, etnik azınlıklara yönelik önyargı, militan tutumları onaylama, çeşitli sol-kanat yayım ve eylemlerin sansürlenmesini onaylama, dinin teselli ve sevinç getireceğine dair ifadeler, mantık ve bilimin teselli ve sevinç getirmeyeceği, dinsel konularda şüphesizlik ve güçlü dinsel etnik merkezlik (etnosentrizm) gibi birçok değişkenle de korelasyonlara sahiptir. Ayrıca, yüksek düzeyde fundamentalist eğilimlere sahip kişilerin din öğretileri hakkında büyük çifte standartlara (kendi dinlerine, evet; diğerlerine, hayır) sahip oldukları, kendi inançlarıyla çelişen kontrol edemedikleri bilimsel kanıtları reddetme, hiçbir şeyin geleneksel Tanrı'nın varlığı hakkında yarıldıklarına ikna edemeyeceği konusunda ısrar etme, kendi dini inançlarına çevirmeye çalışma ve çocuklarını kendi inançlarının aynısına sahip olmalarını emretme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Altemeyer ve Hunsberger, 1992).

Altemeyer (1988), sağ-kanat otoriterliği ölçeği ve sosyal baskınlık yönelimi ölçeği aracılığıyla, dinsel fundamentalistlerin, otoriter liderler olmaktan ziyade otoriter takipçiler olmayı tercih ettiklerini tespit etmiştir. Ayrıca fundamentalistlerin, ırksal, etnik önyargılarının köklerinin, dinsel etnosentrizm etkisi altındaki ilk çocukluk eğitiminde yattığı saptanmıştır.

Likert tarzında hazırlanan ve katılma derecesine göre, *kesinlikle katılıyorum*, *katılıyorum*, *kararsızım*, *katılmıyorum* ve *kesinlikle katılmıyorum* gibi şıklardan birini işaretlemek suretiyle cevaplandırılan DFÖ, 6'ı düz ya da doğrudan, 6'si ise tersine döndürülmüş (reverse) ifadeleri içeren toplam 12 maddeden meydana gelmektedir. Doğrudan ifadeler için işaretlenen *kesinlikle katılıyorum*, *katılıyorum*, *kararsızım*, *katılmıyorum* ve *kesinlikle katılmıyorum* seçenekleri, sırasıyla 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlanarak değerlendirilirken, tersine dönmüş ifadelerde ise, bu puanlama 1, 2, 3, 4, 5 biçiminde olmaktadır. Doğrudan ifadelerde, Kesinlikle katılıyorum (5) seçeneği yönünde; tersine dönmüş ifadelerde ise, Kesinlikle katılmıyorum (5) şıklı yönünde olan cevaplar, yüksek fundamentalizm düzeyini gösterir. Anketten en düşük 12, en yüksek 60 puan alınabilmektedir.*

İşlem

a. Çeviri çalışması

DFÖ'nin İngilizce metni, içlerinde psikoloji alanında uzman ve doktorasını yurtdışında yapmış kişilerin de bulunduğu bir gruba verilerek, kendilerinden Türkçe'ye çevirmeleri istenmiştir. Daha sonra, on değişik çeviri içinden, uzmanların da

* Ölçeğin, orjinal geliştirildiği şekliyle 9 noktalı likert tarzında olduğunu belirtmek isteriz. Ancak bu tarz bir derecelendirmenin uygulamadaki güçlüğünü göz önüne alarak 5 noktalı bir derecelendirme uygun görülmüştür.

önerileri ışığında, her bir maddeyi en iyi ifade ettiği düşünülen çeviriler ölçeğin Türkçe versiyonunu oluşturmuştur.

Örnek maddeler:

-“İyi bir insan olmak, Tanrı'ya ve hak dine inanmaktan daha önemlidir”

-“Bilim ve kutsal metin arasında bir çelişki ortaya çıktığında, muhtemelen bilim doğrudur”

-“Yaşamın özüne dair değişmez hakikatleri dile getiren yegane bir dinsel öğretiler kitabı yoktur”

b. Uygulama

Bilgi toplama aracına demografik değişkenlerle ilgili sorular da eklenerek araştırmada kullanılacak form oluşturulmuştur. Bu form, öğrencilere tek oturumda uygulanmış ve formun doldurulması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler SPSS for WINDOWS 9.0 istatistik paket programının ilgili modülleri kullanılarak analiz edilmiştir.

BULGULAR

İngilizce'den Türkçe'ye çevrilen DFÖ için güvenilirlik, yarıya bölme ve içsel tutarlılık teknikleri; geçerliliği ise, faktör analizi ve içtutarlılık tekniği kullanılarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin Güvenirliği:

Ölçeğin güvenilirlik çalışmaları iki teknikle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi olan yarıya bölme (split-half) tekniğiyle yapılan güvenilirlik hesaplamaları sonucunda korelasyon katsayısı $r = .75$ olup; $p < .01$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği için uygulanan ikinci teknik de, ölçeğin homojen bir yapıya sahip olup olmadığıyla ilgilidir. İçsel tutarlılık (homojenlik) ölçütü olan güvenilirlik Cronbach's alpha katsayısı ise $\alpha = .73$ değerinde bulunmuştur. Bu değer ölçeğin kendisinden beklenen ölçümü yapabileceğinin bir göstergesidir.*

SÜİFD / 30

Ölçeğin Geçerliliği:

141

Faktör Analizi

DFÖ'nün Türkçe versiyonunun faktör yapısını incelemek amacıyla, varimax rotasyonu kullanılan temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. Araş-

* Kalaycı (2005)'ya göre, elde edilen alfa (α) katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde değerlendirilir: 0.00-0.40 arasında ise ölçek güvenilir değil; 0.40-0.60 arasında ise ölçeğin güvenilirliği düşük; 0.60-0.80 ise ölçek oldukça güvenilir ve 0.80-1.00 ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (s. 405).

tırma kapsamına giren 181 öğrenci üzerinde yapılan analiz sonucunda ölçekteki sorulardan oluşan 12 değişken, genel varyansın %48.32'sini açıklayan 3 faktöre indirgenmiştir. Yani, ölçeğin özdeğerleri 1'den büyük olan 3 faktörün oluşturduğu görülmüştür. Bu faktörlere ait özdeğerler ile açıkladıkları varyansların yüzdeleri ve yığılımlı yüzdeleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Faktör	Özdeğer	Varyans %	Yığılımlı %
1	3.42	28.56	28.56
2	1.27	10.65	39.21
3	1.09	9.11	48.32

Tablo 1. DFÖ'nün Türkçe versiyonunun Özdeğer ve Varyans % Değerleri

Varyansın %28.56'sını açıklayan ve *dinsel öğretiler* olarak isimlendirilen 1. faktörde, en yüksek değerlere sahip olan maddeler şunlardır: "Tanrı insanlığın mutluluk ve kurtuluşu için her zaman ve her yerde uyulması gereken, mükemmel ve kusursuz bir Kitap (rehber) göndermiştir (1)", "Kişi, en iyi ve en anlamlı bir yaşam sürdürmek istiyorsa, kökeni hakikate dayanan bir dine mensup olmalıdır (8)", "Dünyada kusursuz ve mükemmel hiçbir din yoktur (12)", "İyi bir insan olmak, Tanrı'ya ve hak dine inanmaktan daha önemlidir (4)", "Yaşamın özüne dair değişmez hakikatleri dile getiren yegane bir dinsel öğretiler kitabı yoktur (2)", "Bilim ve kutsal metin arasında bir çelişki ortaya çıktığında, muhtemelen bilim doğrudur (10)"dır. Varyansın %39.21'ini açıklayan 2. faktör, *sembolik düşünce* olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörde en yüksek değerlere, "Kutsal metinler genel hakikatleri bildirebilirler ancak, baştan sona, tamamıyla sözel gerçeklik olarak kesinlikle düşünülmemelidir (7)", "Şeytan, insanların kendi şehvi arzularına yükledikleri sadece bir isimdir. Yoksa gerçekte insanı yoldan çıkaran şeytani bir "Karanlıklar Prensi" diye bir varlık mevcut değildir (9)", "Tanrı'ya karşı düşüncesizce isyan eden şeytan, geçmişte olduğu gibi bugün de bu dünyadaki kötülüklerin temel nedenidir (3)" gibi maddeler sahiptir. Varyansın %48.32'sini açıklayan 3. faktöre, *kategorik düşünce* adı verilmiştir. Bu faktörle ilgili en yüksek değerlere sahip maddeler şunlardır: "İlahi dininin temel esasları, beşeri inançlarla asla karıştırılmamalı ve uzlaştırılmaya çalışılmamalıdır (11)", "Bu dünyada Tanrı'nın insanlığa gönderdiği öyle mutlak dinsel mesajlar vardır ki, başka türlü düşünmek imkansızdır (5)", "Bakıldığında dünyada, bir kısmı cennetlik bir kısmı da cehennemlik olan iki tür insan grubu vardır (6)" (bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Dinsel Fundamentalizm Ölçeği Faktör Yükleri

Madde	Faktörler		
	1	2	3
1	.54	-.02	.25
2	.65	.25	.18
3	-.02	.66	.39
4	.58	.32	-.02
5	.24	.18	.65
6	.16	-.02	.58
7	.38	.51	-.02
8	.75	-.15	-.02
9	.14	.73	-.02
10	.53	.19	.14
11	-.02	-.02	.62
12	.78	-.02	-.02

İçtutarlılık Tekniği

Bilindiği gibi, test maddeleri ile toplam test puanları arasındaki anlamlı korelasyon katsayıları içtutarlılığın göstergesi olarak kabul edilmektedir. DFÖ için bu korelasyon katsayıları hesaplanmış (Dinsel Fundamentalizm ölçeğinden alınan toplam puanlar ile ölçek maddeleri arasındaki korelasyon katsayıları sırasıyla şöyledir: .49, .67, .46, .64, .54, .40, .54, .52, .46, .53, .30, .59. Bütün katsayıların, $p < .01$ düzeyinde anlamlı olduğu saptanmıştır), ölçek maddelerinin tamamının aynı yönde (pozitif) ayrıştıkları saptanmıştır.

TARTIŞMA

Yukarıda özetlenen bulgular, Türkçe'ye adaptasyonu yapılmış olan Dinsel Fundamentalizm Ölçeği'nin yürütülecek benzer araştırmalarda, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabilmesine işaret etmektedir. Bu çalışmada elde edilen güvenilirlik katsayılarının, yarıya bölme tekniği ile hesaplandığında korelasyon katsayısı .75; homojenlik ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısı $\alpha = .73$ olarak bulunmuştur. Ayrıca sözkonusu ölçeğin Sezen (2008) tarafından yürütülen bir çalışmada, yarıya bölme tekniği ile hesaplandığında korelasyon katsayısı .74; homojenlik ölçütü olan Cronbach's alpha katsayısı $\alpha = .84$ olduğu belirtilmektedir.

Çalışmamızın diğer bir bölümünde yapılan geçerlik çalışmalarında elde edilen sonuçlar da ölçeğin geçerli bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir. Nitekim yapılan faktör analizi sonucunda elde edilen bulgular, Sezen (2008)'in gerçekleştirdiği çalışmadaki faktör analizi sonuçlarıyla benzerlikler göstermektedir.

Bu sonuçlara benzerlikler açısından bakıldığında faktör analizi sonucunda oluşan faktör isimlerinin aynı şekilde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ölçek maddelerinin faktörlerde kümeleşmesi açısından bakıldığında, *dinsel öğretiler* olarak isimlendirilen 1. faktörde, en yüksek değerlere sahip olan maddeler olarak: "Tanrı insanlığın mutluluk ve kurtuluşu için her zaman ve her yerde uyulması gereken, mükemmel ve kusursuz bir Kitap (rehber) göndermiştir (1)", "Kişi, en iyi ve en anlamlı bir yaşam sürdürmek istiyorsa, kökeni hakikate dayanan bir dine mensup olmalıdır (8)", "Dünyada kusursuz ve mükemmel hiçbir din yoktur (12)", "İyi bir insan olmak, Tanrı'ya ve hak dine inanmaktan daha önemlidir (4)", "Yaşamın özüne dair değişmez hakikatleri dile getiren yegane bir dinsel öğretiler kitabı yoktur (2)", "Bilim ve kutsal metin arasında bir çelişki ortaya çıktığında, muhtemelen bilim doğrudur (10)"dır. *Sembolik düşünce* olarak isimlendirilen 2. faktörde ise en yüksek değerlere, "Kutsal metinler genel hakikatleri bildirebilirler ancak, baştan sona, tamamıyla sözel gerçeklik olarak kesinlikle düşünülmemelidir (7)", "Şeytan, insanların kendi şehevi arzularına yükledikleri sadece bir isimdir. Yoksa gerçekte insanı yoldan çıkaran şeytani bir "Karanlıklar Prensi" diye bir varlık mevcut değildir (9)", "Tanrı'ya karşı düşüncesizce isyan eden şeytan, geçmişte olduğu gibi bugün de bu dünyadaki kötülüklerin temel nedenidir (3)" gibi maddeler sahiptir. *Kategorik düşünce* olarak isimlendirilen 3. faktörle ilgili en yüksek değerlere sahip maddeler şunlardır: "İlahi dininin temel esasları, beşeri inançlarla asla karıştırılmamalı ve uzlaştırılmaya çalışılmamalıdır (11)", "Bu dünyada Tanrı'nın insanlığa gönderdiği öyle mutlak dinsel mesajlar vardır ki, başka türlüünü düşünmek imkansızdır (5)", "Bakıldığında dünyada, bir kısmı cennetlik bir kısmı da cehennemlik olan iki tür insan grubu vardır (6)" şeklinde belirlenmiştir. Sezen (2008)'in çalışmasında da çok az farklılıkla birlikte benzer maddelerin aynı faktörler altında kümelendiğini görmekteyiz. Bazı maddelerin her iki çalışmada farklı faktörler altında yerleşmeleri durumu, çalışmalardaki örnekleme grubunun özelliklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Sonuç olarak edilen bulgular ışığında, DFÖ'nin güvenilirlik ve geçerliğinin yeterli düzeyde olduğu ve amaca hizmet edebileceği söylenebilir. Ancak bu çalışmanın sınırlı sayıda bir örnekleme grubu üzerinde yürütüldüğü göz önüne alınırsa, daha büyük popülasyonlar üzerinde yürütülecek çalışmalarla, ölçeğin güvenilirlik ve geçerliğinin daha da pekişebileceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

ALLPORT, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Addison Wesley: USA.

ALTEMEYER, B. (1981). *Right-Wing Authoritarianism*. Winnipeg, Canada: University of Manitoba Press.

ALTEMEYER, B. (1988). *Enemies of Freedom: Understanding Right-Wing Authoritarianism*. San Francisco: Jossey-Bass.

ALTEMEYER, B., & HUNSBERGER, B. (1992). Authoritarianism, Religious Fundamentalism, Quest and Prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2: 113-133.

ALTEMEYER, B. & HUNSBERGER, B. (2004). A Revised Religious Fundamentalism Scale: The Short and Sweet of It. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14 (1): 47-54.

BATSON, C. D., SHOENRADE, P., & VENTIS, W. L. (1993). *Religion and the Individual: A Social-Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.

BERMANIS, S., CANETTI-NISIM, D. & PEDAHZUR, A. (2004). Religious Fundamentalism and The Extreme Right-Wing Camp in Israel. *Patterns of Prejudice*, 38: 2.

BUDAK, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yay.

DANSO, H., HUNSBERGER, B. & PRATT, M. (1997). The Role of Parental Religious Fundamentalism and Right-Wing Authoritarianism in Child-Rearing Goals and Practices. *JSSR*, 36 (4): 496-511.

DUCK, R. J. & HUNSBERGER, B. (1999). Religious Orientation and Prejudice: The Role of Religious Proscription, Right-Wing Authoritarianism, and Social Desirability. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(3): 157-223.

HILL, P. C. ve HOOD, R. W., Jr. (eds.). (1999). *Measures of Religiosity*, Birmingham: Religious Education Press.

HUNSBERGER, B. (1995). Religion and Prejudice: The Role of Religious Fundamentalism, Quest and Right-Wing Authoritarianism. *Journal of Social Issues*, 51(2): 113-129

HUNSBERGER, B. (1996). Religious Fundamentalism, Right-Wing Authoritarianism, and Hostility Toward Homosexuals in Non-Christian Religious Groups. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 6: 39-49.

HUNSBERGER, B., PRATT, M. & PANCER, S. M. (1994). Religious Fundamentalism and Integrative Complexity of thought: A Relationship for Existential Concerns. *JSSR*, 33(4): 335-346.

HUNSBERGER, B., OWUSU, D. & DUCK, R. (1999). Religion and Prejudice in Ghana and Canada: Religious Fundamentalism, Right-Wing Authoritarianism, and Attitudes Toward Homosexuals and Women. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9 (3):181.

HUNSBERGER, B. & JACKSON, L. M. (2005). Religion, Meaning and Prejudice. *Journal of Social Issues*, 61 (4): 807-826.

KALAYCI, Ş. (Ed.) (2005). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

KIRKPATRICK, L. A. (1993). Fundamentalism, Christian Orthodoxy, and Intrinsic Religious Orientation as Predictors of Discriminatory Attitudes. *JSSR*, 32: 256-268.

LAYTHE, B., FINKEL, D. G., & KIRKPATRICK, L. A. (2001). Predicting Prejudice from Religious Fundamentalism and Right-Wing Authoritarianism: A Multiple-Regression Approach. *JSSR*, 40(1):1-10.

LAYTHE, B., FINKEL, D. B., BRINGLE, R. G. & KIRKPATRICK, L. A. (2002). Religious Fundamentalism as a Predictor of Prejudice: A Two-component Model. *JSSR*, 41 (4): 623-635.

MCFARLAND, S. G. (1989). Religious Orientations and the Targets of Discrimination. *JSSR*, 28 (3): 324-336.

SEZEN, A. (2002). *Dinin Önyargılar Üzerindeki Çift Yönlü Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SEZEN, A. (2008). Üniversite Öğrencileri Örneğinde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WYLIE, L. & FOREST, J. (1992). Religious Fundamentalism, Right-Wing Authoritarianism and Prejudice. *Psychological Reports*, 71: 1291-98.

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Altemeyer ve Hunsberger tarafından geliştirilmiş olan "Dinsel Fundamentalizm Ölçeği"nin Türkçe çevirisinin geçerliğini ve güvenilirliğini tespit etmektir.

Yöntem: Öncelikle DFÖ'nin İngilizce formu uzmanlar tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, daha sonra da en uygun olduğuna karar verilen çeviri metni, örneklem grubuna tek oturumda uygulanmıştır.

Bulgular: Araştırmada elde edilen bulgular istatistik değerlendirmeye alınmış, homojenlik endeksi tekniğine göre hesaplanan güvenilirlik katsayısının $\alpha=.73$, yarıya bölme tekniği ile hesaplanan güvenilirlik katsayısının ise .75 olduğu görülmüştür. Ölçeğin geçerliğini saptamak için faktör analizi ve içtutarlılık teknikleri kullanılmış, yapılan faktör analizinde ölçeğin yapısını oluşturan üç temel faktör belirlenmiştir: "dinsel öğretiler", "sembolik düşünce", "kategorik düşünce". DFÖ için içtutarlılık korelasyon katsayıları hesaplanmış, ölçek maddelerinin tamamının aynı yönde (pozitif) ayrıştıkları saptanmıştır.

Sonuç: Elde edilen bulgular, DFÖ'nin Türkçe versiyonunun fundamentalizm düzeyini tespit etmek amacıyla yapılacak araştırmalarda kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dinsel Fundamentalizm, Güvenirlilik, Geçerlik, Altemeyer, Hunsberger.

A STUDY ON THE RELIABILITY AND VALIDITY OF THE TURKISH VERSION OF RELIGIOUS FUNDAMENTALISM SCALE

Objective: The main objective of the present study is to provide psychometric data on the Turkish version of the "Religious Fundamentalism Scale (RFS) developed by Altemeyer and Hunsberger.

Method: RFS was translated into Turkish and then the most proper translation of the English text was applied to a sampling group in one session.

Results: The results of statistical analysis showed that reliability coefficient calculated by using Cronbach's alpha technique was $\alpha=.73$. Reliability coefficient found through split-half technique was .75. the data factor analyzed and calculated internal consistency to determine validity. In consequence of the factor analysis three main factor revealed: "religious teachings", "symbolical thought" and "categorical thought". The inter consistency coefficient of RFS was calculated and found that all items correlation were positive.

Conclusion: Obtained findings suggest that the Turkish version of Religious Fundamentalism Scale is a valid and reliable tool that could be employed in the researches to measure level of fundamentalism.

Key words: Religious Fundamentalism, Reliability, Validity, Altemeyer, Hunsberger.

